

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ
«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»

Հեղինակ՝ Զավեն ծ. վարդապետ
Արզումանյան

Վիմպուդի (Պենսիլվանիա, ԱՄՆ) հայոց Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ եկեղեցու հոգևոր հովիվ Տ. Զավեն ծ. վարդապետ Արզումանյանն անգլերեն լեզվով հրատարակել է երեք գրքույկներ միջնադարյան մեր մատենագրերի մասին:

Երրորդ գրքույկը (Studies in Armenian historiographs), որ լույս է տեսել 1981 թ. Ֆիլադելֆիայում, բաղկացած է երեք մասից: Այստեղ, առանձին գլուխներում, համառոտ կերպով խոսվում է վաղ միջնադարի Սեբեոս Եպիսկոպոսի և Ղևոնդ Երեցի պատմությունների ինչպես նաև միջնադարի Կիրակոս Գանձակեցու մասին, վերլուծելով նրանց արժեքավոր գրքերը:

Ուսումնասիրելով վերոհիշյալների գործերն և քննելով բազմաթիվ հայ և օտարազգի գիտնականների գրած ուսումնասիրությունները, հեղինակը հասել է որոշ եզրահանգումների, որոնք ամփոփել է գեղեցիկ տպագրությամբ լույս ընծայված այս գրքույկում:

Առաջին հոդվածը է դարի մատենագիր Սեբեոսի և նրա գրած Հերակլ կայսեր պատմության մասին է: Հեղինակն այն կարդացել է 1979 թ. նոյեմբերի 4—6 Պենսիլվանիայի համալսարանում գումարված է—Ը դարերի հայ դասական մշակույթին նվիրված համագումարներում:

Հեղինակի շատ իրավամբ գտնում է, որ է դարում կատարվել են քաղաքական բը-

նույթի մի շարք կարևոր իրադարձություններ, ինչպես «պարսկա-բյուզանդական պատերազմները, սասանյան Պարսկաստանի կողմից Երուսաղեմի գրավումը 642 թ., արաբների հզորացումը, նրանց կատարված արագ արշավանքները և արաբական խալիֆայի Օմայյան դինաստիայի ստեղծումը Դամասկոսում 661 թ.»:

Այս տարիներին Հայաստանը դառնում է ենթակա մեծ ավերածությունների: Այս բոլոր դեպքերի և քաղաքական անցուղարների մասին հարուստ տեղեկություններ է տվել Սեբեոսը, որով իր գիրքը ժամանակակից պատմիչի կողմից գրված ստույգ մի գործ է և շատ արժեքավոր, քանի որ, ինչպես Հայր Զավենն է գտնում, պարսկերեն, հունարեն և արաբերեն ոչ մի գիրք գրված չէ վերոհիշյալ կարևոր դեպքերի մասին: Սեբեոսի աշխատությունը լի-նելով միակը, տրված տեղեկություններն ունեն բացառիկ մեծ արժեք:

Սեբեոսի հաղորդած տեղեկությունները կանգ են առնում 661 թ.:

Երկրորդ հոդվածը է դարի մատենագիր Ղևոնդ Երեցի և նրա ակամատեսի վկայություններն են այդ դարաշրջանի քաղաքական դեպքերի մասին: Այս հոդվածը հեղինակը պատրաստել է 22—30 դեկտեմբերի 1980 թ. Վաշինգտոնում կայացած Ամերիկյան պատմաբանների ընկերակցության տարեկան հանդիպման ներկայացվելու հա-

մար: Այն կարդացվել և արժանացել է մեծ ուշադրության:

Ղևոնդի պատմությունը սկսվում է Իսլամի հիմնադրի մահից (632 թ.) և ընդգրկում է շուրջ 150 տարվա պատմություն, մինչև 780 թ. ղեպերը: Հեղինակը նկարագրում է «Արմենիայ» երկրամասում կատարված քաղաքական անցուղարձեքը, ծանր հարկահանությունները, ինչպես նաև տիրապետող արաբների դեմ կատարված բռնկումներն ու ապստամբությունները: «Արմենիայ» աշխարհագրական հասկացողությունը հայաստանից ավելի լայն ընդգրկում ուներ արաբների համար այդ ժամանակաշրջանում Ը դարում: Նրա մեջ էին մտնում Հայաստանը, հարևան Վրաստանն ու Աղվանքը: Որով ականատես պատմիչի ճշգրիտ վկայությունները շատ մեծ արժեք ունեն նաև տվյալ ժամանակաշրջանի վրացիների և աղվանների պատմության համար:

Վերոհիշյալից բացի Ղևոնդ Երեցը կանգ է առնում նաև արաբական նվաճումների, արաբների դեմ հույների մղած կռիվների, Բյուզանդական կայսրության, խազարների, արաբների և արևելյան այլ ժողովուրդների մասին: Պատմիչը տալիս է նաև արժեքավոր տեղեկություններ այդ դարաշրջանի զանազան աղանդների, սովորությունների և ծեսերի մասին: Հեղինակի գործը ամենաախտահելի աղբյուրն է արաբական խալիֆայի կողմից Հայաստանում կատարված քարքարոսությունների, մեծածավալ գերեվարությունների, բռնությունների, թալանի, կողոպուտի, ծանր հարկերի և զանազան տեսակի գազանությունների մասին:

Հայր Զավենի այս ուսումնասիրության արժեքն այն է, որ նա քաղդատելով Ղևոնդի գործը այլ պատմիչների թողած աշխատությունների հետ, վերաարժեվորում է Ը դարի մեր մատենագրի գիրքը և այն համեմատում այդ դարաշրջանի արաբական խալիֆայի ճշմարտապատում պատմությունն ուսումնասիրող ներկա պատմաբանների ուշադրությանը:

Երրորդ հոդվածը խոսում է Կիրակոս Գանձակեցու աշխատության մասին: Հայր Զավենն շատ իրավամբ գտնում է, որ Գանձակեցու գործը շատ արժեքավոր մի աղբյուր է ԺԳ դարի քաղաքական ղեպերի և քարքարոսական արարքների մասին, երբ Հայաստանն ու հարևան երկրները հեծում էին մոնղոլ բռնակալների ծանր լծի տակ:

Գանձակեցու աշխատությունը քաղկացած է 60 գլուխներից, սակայն այն ունի երկու գլխավոր մասեր: Առաջին մասը ըս-

կրում է Դ դարից և համառոտ կերպով տալիս է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի և նրա հաջորդների եկեղեցաշեն ու ազգաշեն գործերը, ինչպես նաև քաղաքական անցուղարձեքը: Այս բաժինը շարադրելու համար, ինչպես ինքն է գրում, օգտվել է այդ ղեպերի ժամանակակից պատմիչների՝ Ագաթանգեղոսի, Խորենացու, Եղիշևի, Ղազար Փարպեցու, Փավստոս Բյուզանդի, Ղևոնդ Երեցի, Մովսես Կաղանկատվացու և այլ մատենագիրների ձեռագիր աշխատություններից: Նա օգտվել է նաև Թովմա Արժրունու, Ծապուն Բագրատունու, Ուխտանեսի, Արիստակես Լաստիվերտցու և Վանական վարդապետի շատ արժեքավոր գործերից:

Studies in Armenian Historiography

Bishop Sebeos
Lewond the Priest
Kraikos of Gandzak

Գանձակեցու գրքի երկրորդ մասը, որ ընդգրկում է ԺԳ դարի շուրջ 68 տարվա պատմությունը, խոսում է թաթար-մոնղոլական արշավանքների, մեր հայրենիքին հասցրած մեծ սպերների և նրանց ծանր լծի մասին:

Կիրակոս Գանձակեցին ԺԳ դարի հեղինակ է: Նա եղել է Վանական վարդապետի աշակերտն ու նրա հետ էլ հայրենիքից գերվել թաթար-մոնղոլների կողմից, տեսել և

իր մորթի վրա է կրել նրանց բարբարոսությունները, սակայն հետագայում հաջողվել է փախնել գերությունից և վերադառնալ Հայաստան ու մագաղաթին հանձնել ակամատեսի իր ճշմարտապատում վկայություններն ու ժողովրդի կրած անպատում տառապանքները բարբարոս արշավանքների դաժան լծի տակ:

Կիրակոս Գանձակեցու գիրքը ոչ միայն արժեքավոր է Հայաստանի ԺԳ դարի, այլ նաև հենց նրանց՝ թաթար-մոնղոլների պատմության համար: Միջնադարյան մեր հեղինակը, ըստ հնարավորին, տալիս է բավականին լայն ու ճշգրիտ տեղեկություններ մոնղոլների ծագման, նրանց ավերիչ արշավանքների, կատարած բազում տեսակի ավերածությունների և սրածությունների մասին: Դրանցից բացի Գանձակեցին տալիս է նաև արժեքավոր տեղեկություններ մոնղոլների լեզվի, կրոնի, ապրելակերպի և այլ բնագավառների մասին, այն աստիճան, որ մոնղոլների միջնադարյան պատմությունն ուսումնասիրողի համար անկարելի է աննկատ անցնել Գանձակեցու աշխատության կողքով: Սա ևս միջազգային արժեք ունեցող մի գործ է, որ Հայր Զավենը արևմտա-եվրոպական պատմաբանների լուրջ ուշադրությանն է հանձնում:

Բացի այդ Գանձակեցին կանգ է առնում մոնղոլների և Կիլիկիայի հայոց թագավորության հարաբերությունների, մոնղոլների դեմ հայերի և վրացիների մղած համատեղ պայքարի, գյուղացիական դժգոհությունների և այլ հանգամանքների վրա: Այս գիրքը շատ արժեքավոր սկզբնաղբյուր է և Հայաստանի, և՛ հարևան երկրների ԺԳ դարի պատմության համար, քանի որ այն գրված է ականատես մի պատմիչի կողմից,

սակայն երբեմն էլ օգտվելով այլ ականատեսների պատմածից:

Տ. Զավեն ծ. վարդապետ Արզումանյանը այս գրքույկը պատրաստելու համար օգտվել է նախ մեր հայկական սկզբնաղբյուրներից և ապա օտարագրի և հայ պատմաբանների ո՞հ բանասերների այն աշխատանքներից, որտեղ ուսումնասիրվել և հետազոտվել են մեր երեք պատմիչների՝ Սեբեոսի, Ղևոնդի և Կիրակոսի արժեքավոր գործերը:

Հայր Զավենը շատ կարևոր գործ է կատարել այս երեք աշխատանքների մասին նախ զեկուցելով օտար գիտական համաժողովներում, հապա իր ուսումնասիրությունները հրատարակելով անգլերեն լեզվով, որով այն դյուրամատչելի է դարձրել անգլիախոս գիտական լայն հրատարակության: Այսպիսով իր այս գործով նա լուրջ հետաքրքրություն է առաջացրել օտար գիտական շրջաններում:

Այստեղ պետք է գնահատանքի խոսք ասել նաև սույն գրքույկի մեկենաս Պրն. Բյուզանդ Մերյանին, որի նյութական օժանդակության շնորհիվ հնարավոր է եղել այս արժեքավոր գործի հրատարակությունը:

Ի վերջո մեր մաղթանքն է, որ, Հայր Զավենի բաղի օրինակով, մեր արդի հոգևորականությունը ուսումնասիրի մեր անցյալի պատմիչների և գրիչների գրական ու պատմա-ֆանասիրական արժեքավոր աշխատանքները և օտար լեզուներով հրատարակի նույնանման գիտական աշխատանքներ, նրանց վրա հրավիրելով օտարագրի գիտնականների ուշադրությունն ու հետաքրքրությունը:

Ն. ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ս. Էջմիածին

